

MIÉRT MELANCHTHON?

Károlyi Péter egy Wittenbergben 1571-ben kiadott és sokat hivatkozott művében felsorolja az antitrinitáriusokat cáfoló teológusokat. Kálvin, Béza és Bullinger után Philipp Melanchthont, Simlert és Georg Maiort. A sor elején azok a svájciak állnak, akiknek érveire a szerző az aktuális vita során támaszkodhatott. A két utolsó, Simler és Maior, Károlyinak közvetlen ismerősei, tanácsadói voltak. A felsorolás közepére helyezett Melanchthon nevét vagy ő, vagy még inkább a kiadást gondozó magyar Coetus csupa nagybetűvel szedette.¹ Melanchthon ekkor már egy évtizede halott volt. Károlyi egyébként sem hallgathatta, mert 1563-ban iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Ugyanez áll a Coetus tagjaira is. Hogy a Praeceptort mégis a tabló közepére helyeztették, és nevét is kiemelték a többiek közül, arra ezt a generációt az elődöktől, a még közvetlen tanítványoktól örökölt szeretet és a végtelenül nagy tisztelet készítette. De készítette őket ugyanúgy közvetetten tanítványi voltuk is, a különösen olvasott szerző művei alapján. Sok megnyilatkozást idézhetnénk még a Philippust személyesen vagy csak írásművein keresztül ismerő magyaroktól. De a teológiai szaktekintélyek csoportképén az elhelyezésre még sokáig az lesz a jellemző Magyarországon a 16. század folyamán, és bizonyos szakterületeken még a 17. században is, amit Károlyinál láttunk.²

Ennek a hagyományos Melanchthon-kultusznak okairól, kialakulásáról lesz szó a következőkben. Nem vagyok teológus, ismerem az illetékességemet hatá-

¹ Petrus CAROLINUS, *Brevis erudita et perspicua explicatio*, Witebergae, 1571, 319.

² BORZSÁK István, *A magyarországi Melanchthon-recepció kérdéséhez*, ItK, 69(1965), 433–446; KEVEHÁZI Katalin, *Melanchthon és a Wittenbergben tanult magyarok az 1550-es évektől 1587-ig*, Szeged, 1986; András SZABÓ, *Die soziale Struktur der Universitätsstudentenschaft im Spiegel der ungarischen Studenten zu Wittenberg = Sozialgeschichtliche Fragestellungen in der Renaissanceforschung*, hrsg. August BUCK et al., Wiesbaden, 1992. Ezekben a csaknem teljes korábbi irodalom is megtalálható.

roló korlátokat. Az elsősorban művein keresztül ható, és nagyon messzire ható pedagógus is kellő figyelemben részesült már.³ Én csak a filológia eszközeivel föltárt életpályák során nyert tapasztalatokra támaszkodom. Ezek segítségével próbálom megközelíteni tanár és tanítvány életre szóló, olykor kölcsönös kapcsolatát.

Ismeretes, hogy a 16. század változást hoz a magyar társadalom korábbi sok évszázados klerikus-írástudó, viszonylag homogén rétegében. Ebben a században válik külön a világi értelmiség. És éppen a Melanchthon környezetében lehetünk tanúi ennek az egyes ember szempontjából korántsem problémamentes döntéshelyzetnek.

A 16. század folyamán mintegy 1200 magyarországi diák kereste föl Wittenberget. Ebből 430 volt 1521–1560 között Melanchthon tanítványa. Ez a szám fele-fele arányban oszlik meg a magyar anyanyelvűek, valamint az erdélyi szászok és a felvidéki németek között. A továbbiakban főleg a 215 magyar diák Wittenberg felé tájékozódásának körülményeit vizsgálom.

Történész kollégáim előmunkálataira támaszkodhatom. A város- és társadalomtörténeti kutatások során Kubinyi András a bécsi és a krakkói egyetem magyarországi hallgatóit vizsgálta származási helyük alapján a 15–16. század fordulóján. Megállapította, hogy a kibocsájtó városok kint tartózkodó diákjaik száma alapján rendezhetők, és az így kapott sorrend megfelel a magyarországi városok ismert hierarchikus rendjének.⁴ Szakály Ferenc a magyar mezővárosokról írt monográfiájában viszont arra figyelmeztet, hogy a reformáció korára ez a rendszerező elv nem érvényesíthető. Ekkor már nagyváros és azóta nyoma sincs kisközség akár fordított arányban is képviseltethette magát diákjaival Wittenbergben. E jelenség okát ő, a török veszély miatti migráció mellett, a mezővárosok gazdasági vitalitásában látja.⁵ Bizonyára igaza van, a század derekára megállapítása már érvényes. Korábbi időben, azt hiszem, a gazdasági tényező még nem játszott olyan komoly szerepet.

Föltűnő jelenség, hogy ha a Wittenbergbe látogató magyar diákok első generációjának származási helyét a térképre vetítjük, az csaknem az ország teljes területét lefedi.⁶ Egymástól nagyon nagy távolságra lévő városok, mezővárosok és községek nevével találkozunk, és ezek behálózzák az egész országot. Valamiféle rendezőelvet találni reménytelen feladatnak látszik. A megoldás a reformáció korai történelmében, az első reformátorok térítő útjainak még mindig hézagos ismeretében rejlik. Az ő útjaikat nyomon követve a térképre vetített

³ VARGA András, *Molnár Gergely, Melanchthon magyar tanítványa*, Szeged, 1983.

⁴ KUBINYI András, *A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez*, *Településtudományi Közlemények*, 23(1971), 58–78.

⁵ SZAKÁLY Ferenc, *Mezőváros és reformáció*, Bp., 1995, 9–31.

⁶ Lásd a mellékelt vázlatot.

helységnevek nagy részével találkozunk. Ők földesuraikat meggyőzve, és akkor az ország más részén fekvő birtokokat is fölkeresve, vagy éppen tőlük elűzve, keresztül-kasul járták az országot. Ahol megállapodtak, onnan csakhamar útnak indították tanítványaikat Wittenbergbe.

Az első wittenbergi generációt 1529–1541-ig számítva 50 magyar ifjú nevét ismerjük. Közülük harmincegyről sikerült megállapítani, hogy tanulmányait más egyetemen kezdte. Krakkóban huszonheten jártak már előtte, Bécsben pedig négyen, és van, aki mindkét helyen megfordult. Volt, aki Krakkóban csak egy szemesztert töltött, és már ment is tovább Wittenbergbe. Úgy tűnik, mintha a közeli krakkói egyetem az alapozást adta volna a további tanulmányokhoz; akár a szellemi, akár a testi állóképesség dolgában a próbát jelentette. Krakkóról tudott, hogy erasmistáink, és – nem lévén már egy fél évszázada nyomda az országban – a magyar nyelvű könyvkiadás központja volt. Arra is érdemes figyelni, hogy a krakkói Bursa Hungarorum, azaz az ottani magyar közösség hangadói közül többen is a nagyon jó szintű latin és görög képzést adó gyulafehérvári káptalani iskolából jöttek ide. Krakkó és Wittenberg között ez a kétlépcsős egyetemjárás 1541-ben ért véget. Ennek oka valószínűleg az, hogy ekkorra bocsjátotta ki Stöckel bártfai iskolája az első egyetemre ért generációt. Ez a jó hírű középiskola pedig felekezeti és társadalmi hovatartozás tekintetében mindenki számára nyitva állt és nagyon látogatott volt, amint az köztudott. Olyan nagy változást hozott ez az egyébként Melanchthon szellemében működő iskola, hogy – nem lévén egyetlen jelentkező sem – a krakkói magyar Bursát be kellett zárni.⁷

Mínthogy korábban – részben legalábbis – a krakkói egyetem képezte a magyar klerikustársadalom középrétegét, következésképpen ezt a szerepet ezután Wittenberg vette át. A változás csak annyi, hogy az egyetemet látogatók száma valamivel csökkent. Wittenbergben csak a század második felében tűnik föl egy-egy szemeszterben annyi magyar diák, mint ahányan korábban a krakkóit látogatták. És, amint már láttuk, gyökeresen megváltozott a kibocsájtó városok vagy helységek aránya a kisebb települések javára.

Melanchthonnal kapcsolatban kell itt szót ejteni a magyar kutatóktól egyébként már többször tárgyalt kérdésről: a Wittenbergbe látogató magyar diákok nyelvismeretéről.⁸ Ismeretes a latin nyelv hivatali, iskolai és egyházi használata Magyarországon nemcsak a középkorban, hanem az újkorban is. Méghozzá egy viszonylag romlatlan, az anyanyelvvel nem kontaminált, tiszta nyelvet használtak nemcsak a hivatalokban, hanem igen szigorúan szabályozva az igényesebb iskolákban is.⁹ A latin nyelvnek ez a könnyű, mindennapos használata következ-

⁷ SCHRAUF Károly, *Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis*, Bp., 1893, XVI.

⁸ ASZTALOS Miklós, *A wittenbergi egyetem magyar hallgatóinak nyelvismerete a XVI. században*, EPhK, 58(1934), 1–11.

⁹ ISTVÁNYI Géza, *A középlatin filológia problémája Magyarországon*, Száz, 74(1940), 26.

tében azután nincs adatunk arra, hogy a századok folyamán magyar diák bármely egyetemen megértési problémákkal küszködött volna. Ezek után máris természetesnek tűnik, hogy Erasmus tanításaiból valamit már elsajátítva a latinul könnyen konverzáló diákok Wittenbergben elsősorban Melanchthonhoz vonzódtak. Korábbi tanulmányaikra az ő előadásai épültek rá. Sokan közülük meg éppen az ő otthonában nyertek elhelyezést. Ez utóbbi kiváltságra különösen föl kell figyelünk. Sok, hazájától nagyon távolra került fiatalnak ez – érthetően – a legtöbb volt, amit a szellemi-lelki javak mellett kaphatott. Mindehhez járult még Melanchthon rugalmas pedagógusegyénisége. Diákjait nem kényszerítette, csak szelíden terelgette az egyéniségüknek megfelelő pályára. Két korai tanítványa, Sylvester János és Dévai Máttyás ezt jól példázza. Sylvester megmaradt erasmista tudósnek, Dévai fáradhatatlanul vállalta reformatori hivatását. Praeceptoruk támogatását mégis mindketten élvezhették. Egyébként mindkettejükről tudjuk, hogy nem tudtak németül. Sylvester esetében ez annál érdekesebb, mert ő 1544-től a bécsi egyetem tanára volt, előbb a héber nyelvet, majd a görögöt, utóbb a történelmet tanította.

Hogy a magyar diákoknak nem elégséges a német nyelvismerete, az Luther asztalánál is szóba került. 1538 őszén jegyezték fel, hogy néhány magyar diák azt kérte, hogy nekik külön istentisztelet keretében latinul szolgáltatassák ki az úrvacsorát, mert a német szót nem értik. Luther ezt elutasította, mondván, ismerik a szertartást, nem lehet elkülönülniük a közösségtől. A diákok ekkor tudomásul vették az elutasítást, tudósít tovább forrásunk.¹⁰ Újból előkerült a kérdés tíz év múlva, a schmalkadeni háború után: „Instaurata igitur Academia post bellum Germanicum quia Hungari multi Germanicas conciones in templis intelligere non poterant, Philippus Melanchthon... in illorum gratiam domi suae instituit diebus festis explicationem Evangeliorum Dominicalium.” Később azután ezekre az alkalmakra olyan sokan jöttek össze, hogy kinőtték Melanchthon házáat.¹¹ Mivel Melanchthon otthonában rendszeresen vendégeskedett egy népes magyar diáksereg, a kései forrás hitelét nincs okunk kétségbe vonni.

Visszatérve a wittenbergi diákok első generációjához, tehát azokhoz, akik 1540-ig iratkoztak be az egyetemre, a magyar reformáció legnagyobb neveivel találkozunk. Az övék volt az alapvetés. Dévai Máttyás, Ozorai Imre, Gálszécsi István és Sylvester János a szó meggyőző ereje mellett gondoskodtak magyar nyelvű énekeskönyvek és hitmélyítő iratok megszerkesztéséről és kiadásáról is. E célzatos nyelvi tevékenységnek mintegy melléktermékeiként megszülettek az első magyar nyelvtani munkák, az ortográfia, illetve a latin–magyar grammatika.

¹⁰ WA TR, 4, 1916, 27–28, 81.

¹¹ *Postilla Melanchthoniana*, coll. a Christophoro PEZELIO, I, Heidelbergae, 1594, 3. számozatlan lap, és CR, XXIV, XIII, XXIX. Pezel értesülését Jakob Monautól szerezte, aki 1591 őszén járt Felső-Magyarországon.

És legfőképpen a saját nyomdát is igénylő Újtestamentum-fordítás. E művekben Erasmus hatását és a Wittenbergben tanultakat szétválasztani még a filológia mikroeszközeivel is csak nehezen lehet. Nehezen, már csak azért is, mert Melanchthon maga is sok tekintetben Erasmus követője. Dévai Mátyás ugyanakkor Melanchthon pártfogását élvezve Luther kátéját fordította. Latin nyelvű hitvitázó művét meg az inkább Lutherhez húzó Veit Dietrich támogatásával jelentette meg Nürnbergben. Ha e korszak wittenbergi diákjait sorra vesszük, akkor még az igencsak erasmusi alapvetéstől óvatos melanchthoniánusokon át a bátran lutheri elveket vallókig sokféle fölfogással találkozunk. Bizonyos személyek és kérdések megítélése az egyháztörténetben máig sem eldöntött kérdés. A nagyon is új tanokhoz való igazodás nem is lehetett könnyű akkor, amikor magában Wittenbergben sem voltak mindig mindenben egy nézeten.

Melanchthon és magyar diákjainak kapcsolatában az 1541-es évet tekinthetjük meghatározónak. Ez év augusztusában a török benyomult Magyarországra és elfoglalta Budát. Ez a hír hamar eljutott Wittenbergbe, mert Melanchthon azt már szeptember 9-én továbbította.¹² Úgy, ahogyan a török hadszíntérről jövő hírekkel már korábban is tette. A levelekbe foglalt újdonságok az újságokat pótolták. Szenzáció és részvét vegyesen hullámszórt végig az ilyen közlemények útja során az új hírekre éhes Európában. Magában Wittenbergben a törökkérdés megítélésében, amint az jól ismert, változott a reformátorok véleménye az évek során.¹³ A budai tragédia a veszély érzetét családias közelbe hozta. Ott voltak azok a diákok, akiknek hozzátartozói kerültek siralmas helyzetbe. Újabb magyar diák egy darabig nem is jelentkezett Melanchthon környezetében, de ott voltak a már korábban odaérkezettek. Hozzájuk csatlakozott hamarosan a hitéért sokat szenvedett Dévai Mátyás is.

A rémületet és a siralmas magyarországi helyzetet tartalmazó újabb és újabb híradások készítették arra Melanchthont, hogy egy korábbi művét, a Dániel-kommentárt újra elővegye. Első változatát 1529-ben adta ki, akkor is a török invázió készítette megírására.¹⁴ Ennek a bibliai könyvnek már korábban, Bécs ostroma után nagy volt a népszerűsége Németországban. Belőle magyarázták az egymást váltó világbirodalmak bukását. A jövőt illetően pedig eszkatologikus következtetésekre adott lehetőséget. Melanchthon esetében a diákjaival való beszélgetések során formálódhatott művének újabb kiadása, egy a korábbinál jóval bővebb változat. Ez 1542 végére el is készült. Egy levelében azt írja, hogy sok történeti anyagot talál benne az érdeklődő.¹⁵ Bizonyára így volt, de a műnek ennél sokkal nagyobb a jelentősége azok számára, akik akkor olvashatták.

¹² CR, IV, 653–654, no. 2732; MBW, 2804.

¹³ IMRE Mihály, „Magyarország panasza”, Debrecen, 1995, 98–144.

¹⁴ *Danielis enarratio*, Hagenoae, 1529.

¹⁵ CR, IV, 908–909, no. 2585; MBW, 3102.

Melanchthon a szöveg megértetéséből minden lehető alkalommal kilép, hogy aktuális tanítást adjon a jelen számára. Ez röviden összefoglalható: Róma és a török az Antikrisztus két megnyilvánulási formája. A megromlott egyház büntetése a török. Hogy mindkettőjüktől a hívők annyit szenvednek, az az utolsó idők jele. De a világnak ebben az elaggott korszakában – az ígélet szerint – megtartatnak az igazak; Krisztus és angyalai állnak őrt mellettük. Az ő föladatuk viszont az, hogy a tiszta Evangéliumot hirdessék, annak ismeretét terjesszék.

Az aktualizálások között többször szól Pannóniáról. Idézi a magyarok körében jól ismert Simon Gryneusnak Johann Fabri poroszlóitól való megmenekülését. A kortársak mind tudták, hogy az éppen körükben lévő Dévainak is Fabri volt a vallatója, és ő is csodálatos körülmények között menekült meg. Utal a magyar országgyűlésnek a lutheránusokat elítélő, de semmi eredményt nem hozó határozatára. És újra meg újra vigasztal Krisztus ígéletét ismételve: „Ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi.”¹⁶ Ez a refrénszerű, valósággal simogató *consolatio* vonul végig az egész művön. Hogy mit jelentett akkor ez a vigasztalás egy testi-lelki nyomorúságokkal megterhelt magyar menekültnek, arról egy Melanchthonhoz írt levél tanúskodik. Dévai – talán ő az aláírástól megcsonkított írás szerzője – éppen az ilyen, a Dániel-kommentárban található fejtegetések hatására nyerte vissza testi és lelki erejét.¹⁷

A következő időkben a török alatt sínylődőkről nagyon rossz, majd – váratlanul – a tolerancia jeleit mutató hírek érkeztek. Ekkor – az igazakra rótt parancs szerint – Wittenbergből megindítják a török missziót. Melanchthon 1544 tavaszán boldogan írja: „duos bonos viros, Pannonos, inter Turcos concionatuos...”¹⁸ A föladatot többen is vállalták. Hogy ez mennyi szenvedéssel járt, arról Szegedi Kis István ismert életrajza tanúskodik. A Dániel-kommentár elérte célját, hatása a későbbi évtizedekben is fölmérhetetlen magyarországi olvasói körében. A több kiadásban is megjelent mű Magyarországra is eljutott. Több egykorú olvasójáról is tudunk. Megvolt például egy kiadása a katolikus Zay Ferenc könyvtárában is.¹⁹ Az ebből megtapasztalható, a Magyarországra figyelő Melanchthon képe, a közvetlenül megismert Praeceptor portréjával együtt öröklődik majd generációkon át. Ez kapcsolódik össze a jól használható kézikönyvek szerzőjének képével még a 17. században is.

Érdemes a következőkben néhány olyan magyar ifjú pályáját végigkísérnünk, akik az indítást még közvetlenül Melanchthontól kapták, és éppen a „Dániel-korszak” résztvevői voltak.

¹⁶ CR, XIII, 823–980. 1543-ban Wittenbergben két kiadása volt, egy pedig Bázelen.

¹⁷ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Dévai Mátyás egy ismeretlen levele?*, Diakonia, 6(1984), 17–23. A jelen kötetben: 296–304.

¹⁸ CR, V, 324–325, no. 2875.

¹⁹ VARGA András, *Magyarországi magánkönyvtárak, I, 1533–1657*, Bp.–Szeged, 1986, 9.

A legkedvesebb, akit Melanchthon fiaként szeretett, vitathatatlanul Gyalui Torda Zsigmond volt. Ő elsősorban a humanista reformátor tanítványa. Jó latin és görög tudását a gyulafehérvári káptalani iskolából hozta. A Praeceptor ezt a talentumát igyekezett gyümölcsöztetni. Euripidész drámáit fordíttatta vele latinra, olyanokat, amelyekből aktuális tanulságokat lehetett levonni. Melanchthon körében szokás volt, hogy ugyanazt a témát többen is megverselték. Tordát Melanchthonnak a Dániel próféciához kapcsolódó *De Angelis* verse arra készítette, hogy a témát ő is megverselje, teljesen tanára szellemében. Torda nem volt missziós alkat. A spanyol konvertita Franciscus Dryander, akivel wittenbergi találkozásuktól kezdve ápolt a barátságot, egyszer megpróbálta rávenni egy ilyen térítő útra. Torda ezt visszautasította, nem is nagyon leplezve, hogy polgári kényelemszeretete tartja őt ettől vissza, na meg az, hogy saját hazájában is akad tennivalója. A maga óvatos diplomáciájával valóban sokat tett a terjedő protestantizmus ügyéért. A felső-magyarországi pénzügyi igazgatás vezetője volt. Miksa mint trónörökös, majd mint uralkodó hallgatott rá. És a hivatalszervezet az ő idején megtelt a volt wittenbergi diákokkal. Valentin Wagner nyomdai privilégium-kérését is ő támogatta az uralkodónál. A tübingen-urachi szláv misszió ügye, igaz, Miksa árnyékában, ugyancsak az ő kezén futott keresztül. Hogy a magyarok közül őt szerette legjobban Melanchthon, abban a humanista adottságok mellett talán a mindkettőjükre jellemző körülményes óvatosságnak is része volt. Ez a túlzott aggályoskodás akadályozta meg Tordát abban, hogy a tőle várt Bonfini-kiadást sajtó alá rendezze. Már a kéziratokat is összegyűjtötte, de a nyomdába adást halogatta. Attól tartott, hogy a Mátyás királyról ott megőrzött kép Miksát árnyékba borítja. Csak a veszélytelenebb Galeotto Marzio kiadását készítette el.²⁰ Az ötvenes években ő volt tehát az összekötő láncszem Magyarország és Wittenberg között. Az ottaniak közül többekkel jó kapcsolatot ápolt, így például Joachim Camerariusszal. Melanchthon szerette volna maga mellett tartani, de mégis hazajött. Levelező kapcsolatuk tanára haláláig folyamatos volt.²¹ Óvatos diplomáciájának volt az eszköze ebből a generációból a pesti Bódog (humanista nevén: Macarius) József. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy ő tudott németül. Talán ezért is esett rá a választás, hogy 1544 kora nyarán a délnémet és svájci egyházak meglátogatására küldje. Célja az volt, hogy tőlük az úrvacsoráról való nézetüket megtudakolja. Diplomácia is volt, meg az igazságnak is megfelelt, hogy hazájába való visszatérése előtt,

²⁰ Galeotto Marzio e l'edizione di Bonfini = Galeotto Marzio e l'Umanesimo italiano ed europeo: *Atti del III Convegno di studio, Narni, 8–11 novembre 1975*, Narni, 1983, 165–171. Magyarul: *Nympha*, 207–211.

²¹ Miroslav OKÁL, *La vie et l'oeuvre de Sigismond Gelous Torda*, Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského: *Graecolatina et Orientalia*, 6(1974), 105–155. A szerző nem ismeri a forrásokat, így Torda magyarországi szerepléséről, az itt említettekről nem tud. Torda műveinek teljes kiadását meg kell előznie egy árnyalt életrajznak.

otthoni terjesztésre kívánta ismereteit Macarius gyarapítani. Speyeren (itt éppen birodalmi gyűlés volt), Strassburgon és Bázelen át ment Zürichbe, majd Konstanzon és a délnémet városokon át jutott haza Wittenbergbe. Találkozott Bucerrel, Myconiuszal, Bullingerrel és Pellicanusszal is. Mindenütt nagy szeretettel fogadták, mert Melanchthon ajánlólevelével jött. Eleven tanú is volt, mert szülei a török elől Pestről Kassára menekültek. Útját gazdag levélváltás kísérte. Bucer is, Bullinger is átadták neki írásban az úrvacsoráról vallott nézeteiket. Macarius Melanchthonnak beszámolt úti tapasztalatairól. Bevallotta, hogy Bullinger levelét ugyan elvesztette útközben, de föl tudja mondani, mert az írója azt neki fölolvasta. Melanchthon így nem haragudott rá, „cum ego viva epistola essem”. Útjából komoly baj is származhatott volna, ha Melanchthon közbe nem lép. Veit Dietrich ugyanis a közben megkerült iratról tájékoztatni kívánta volna a más nézeteket valló Luthert. Melanchthon először is elkérte Macariustól Bullinger iratát, elolvasta, majd hosszan tárgyaltak róla. Végül „petivit ne aliis darem vel ququam dicerem, secum liberrime semper conferre possem”.

Egyetlen mondatban előttünk áll a Praeceptor reformatori és tanári egyénisége. Teológustársai között ő volt a békességre törekvő, Dietrich kapott is tőle egy feddő levelet. Tanítványai számára viszont olyan tanár volt, akivel mindig minden kérdést meg lehetett tárgyalni. Macarius egyébként valóban magánál tartotta a kapott irományokat. Csak Heltainak adta át az autográfot 1550-ben ki nyomtatás céljából. Egyébként Macarius az a wittenbergi diák, akinek könyvtárát is ismerjük. A mintegy százötven kötet között van Luthertől és Melanchthontól is tíz-tíz kötet. Valószínűleg több is, az azonosíthatatlan, sommás leírások miatt. De volt könyve Brenztől, Oecolampadiustól, Pellicanustól és Gualtertől is. És megszerezte Kálvin *Institutió*ját is. Hazajöve csak sok kitérővel találta meg helyét a magyar társadalomban: volt nevelő Nádasdy Tamás udvarában, föltűnt Balassi Menyhárt környezetében is. Végül is mint tehetős nagyszombati kereskedő védelmezte a lutheránus egyházat, így került kapcsolatba Zsámboky Jánossal is. Ő az egyetemet járt polgár igen korai képviselője.²²

Nem véletlenül említettem Melanchthonnal kapcsolatban a pályára irányítást. Több esetben is tudunk arról, hogy diákjai célját, elképzelését módosította. Lelkészi pályára készült például Balsaráti Vítus János. Ehhez kapta meg földesúrnője anyagi támogatását. Melanchthon erről mégis lebeszélte, mert alacsony termete miatt nem tartotta alkalmasnak a templomi szolgálatra. Mivel Balsaráti

²² Ágnes RITOÓK-SZALAY, *Ein ungarischer Schüler Melanchthons: Josephus Macarius* = Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, 1968, 107–117. A tanulmány teljesebb, magyar nyelvű változata a jelen kötetben: 243–259. Ma már sok újabb forrást ismerve pályáját másképpen látom. ZSINDELY Endre, *Bullinger Henrik magyar kapcsolatai*, Studia et Acta Ecclesiastica, 2(1967), 61–68; Uő, *Pesti Macarius József levelezése Bullinger Henrikkel*, Uo., 3(1973), 933–953; MBW, 3580, 3596.

az orvosi tudományok iránt is érdeklődött, ő volt az, aki a támogatást most már az itáliai tanulmányokhoz kérte diákja számára. Balsaráti odakint kitűnő eredménnyel végzett, azután itthon gyakorolta orvosi hivatását, majd mégiscsak összekapcsolta azt a papsággal. Pályája nehezen alakult, mert a független orvosi praxis öelőtte még nem volt járt út. Végül is az egyik legharmonikusabb életpályája az övé az egykori wittenbergi diákok közül. Külső körülményeit nagyban megkönnyítette a már említett Torda Zsigmond közbenjárása.²³

Ugyanúgy eltanácsolta a papságtól Melanchthon Szikszai Fabricius Balázst is valami – egyébként nem nagyon jelentős – beszédhibája miatt. Öelőle meg igen kiváló, sok generációt fölnevelő tanár lett végül is.²⁴

Már korábban volt róla szó, hogy Bécs mellett a wittenbergi egyetem vette át az értelmiség középírátegének nevelését. Fölvetődik itt a magasabb gradusokra törekvés kérdése. Érdekes módon a magyarországi diákok esetében ennek jelentkezése is csak a melanchthoni korszakra esik. A Melanchthon haláláig beiratkozottak közül huszonketten szereztek magisteri fokozatot. Ebből hét a magyar nemzetiségű. További pályájukat tekintve: öt lelkész lett, egy orvos-lelkész, egy pedig állami hivatalnok.²⁵ Valószínű, hogy a többségükben csak rövidebb tanulmányi időre kiküldött diákok nem is azzal a céllal tanultak, hogy egyetemi grádust szerezzenek. Aki jogi vagy orvosi stúdiumokat kívánt folytatni, az már Melanchthon idejében is, és nem ritkán az ő támogatásával, Itália vagy Franciaország felé orientálódott. De ebben semmi különös nincsen, így volt ez a bécsi egyetemet látogatók esetében is.

Wittenberg a Praeceptor idejében is, később is megmaradt a lelkész- és tanárképzés műhelyének. Az ismeretes nagyméretű iratpusztulás ellenére is jól tükrözi ezt a Wittenberget járt diákok további életútja. A nagyon esetleges, véletlenszerűen összegyűlt adatok alapján is adódik tanulság.

Az 1529 és 1560 között, még Melanchthon életében beiratkozott diákok közül csak a 215 magyar anyanyelvűt számbavéve, 86-ról tudjuk, hogy lelkészként működött. Világi pályán találkozunk 32-nek a nevével. Ezek között van 15 nemesi származású ifjú is. Ezek között vannak olyanok, akik majd vármegyei vagy állami hivatalban működnek. Mások meg mint birtokos nemesurak otthon a reformáció biztos bázisaivá válnak. 32 további diák pályájáról ugyan nem tudható semmi, de mivel más egyetemre is beiratkoztak, nevüket, személyiségüket

²³ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Balsaráti Vitus János magyar orvosdoktor a XVI. században*, Orvostörténeti Közlemények, 78–79(1976), 13–42. A jelen kötetben: 260–288.

²⁴ Georgius CAESAR Cassoviensis, *Oratio de vita et obitu Basilii Fabricii Szikszoviani, Witebergae*, 1577, E4v–F1r.

²⁵ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *A wittenbergi egyetem magyarországi promoteáltjai a 16. században = Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*, szerk. FABINY Tibor, Bp., 1984, 222–239. A jelen kötetben: 220–235.

biztosan megállapíthatónak vehetjük. Marad ötven név, akiről csak a wittenbergi Matricula tanúskodik.

Hogy miért Melanchthon? Arra próbáltam a választ megkeresni. Nem sikerült olyan röviden, ahogyan azt a Torda Zsigmond támogatásával Wittenbergbe került fehérvári Csirke György fogalmazta meg.²⁶ Tanárának halála hosszú vers írására készítette, de amikor kettejük kapcsolatára került sor, csak annyit mond:

Tu Praeceptor eras, tu meus hospes eras.

(1997)

²⁶ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Albani Csirke György, Melanchthon magyar tanítványa*, Diakonia, 2(1980), 15–21. A jelen kötetben: 289–295.